

NEVĀ'Ī'NİN ESERLERİ

AGĀH SIRRI LEVEND

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Profesörler Kurulu'nun kararıyla, 1953 ders yılı başında Türkoloji bölümünde serbest derslere başladığım zaman, ilk olarak "Türk edebiyatı tarihinin kaynakları" konusunu ele almış, Türk edebiyatında ilk şairler tezkiresi olan *Mecalisü'n-nefais*'den bahsederken 'Alî Şîr Nevâ'î üzerinde önemle durmuştum. Ertesi yıl "Türk edebiyatı tarihine giriş" olarak "Edebiyat tarihimizin başlıca meseleleri"ni ele almakla beraber, "kaynaklar" bahsine devam etmiştim. Nevâ'î üzerindeki bu çalışmalar bir başlangıç oldu. Büyük Türk şairini, hayatı ve eserleriyle birlikte, ileride başlı başına bir ders konusu olarak ele almak üzere bu çalışmaları genişlettim. Bir yandan kaynakları gözden geçirir ve Nevâ'î'nin eserlerini incelerken, öte yandan da Nevâ'î'nin Türkiye kitaplıklarında bulunan yazma eserlerini birer birer tanıyarak 90 nüsha tesbit ettim. Bu araştırmalar, Nevâ'î adına kayıtlı bazı eserlerin meydana çıkmasına yol açtığı gibi, sürüp giden bazı yanlışların düzeltilmesine ve bazı eksikliklerin tamamlanmasına da imkân vermiş oldu.

*

Mir 'Alî Şîr Nevâ'î'nin bilim âlemince bugüne kadar tesbit edilmiş olan eserleri şunlardır :

Türkçe divanları: Nevâ'î çocukluğundan beri yazdığı şiirlerini Baykara'nın teşvikiyle (H. 873=M. 1469 dan sonra) toplayarak ilk defa meydana getirdiği divanına *Bedâyi'u'l-bidâye*, sonradan meydana getirdiği ikinci divanına *Nevâdirü'n-nihâye* adlarını vermiştir¹. Bundan

¹ S.L. Volin, *Bedâyi'u'l-bidâye*'nin tertibinden önce H. 870=M. 1465/66 da istinsah edilmiş bir Nevâ'î divanının Leningrad Devlet Kitaplığındaki Doğu yazmaları arasında 564 numarada kayıtlı bulunduğunu yazıyor. Volin'e göre, öteki yazmalardan farklı olan bu divanın, şairin başkaları tarafından tertiplenmiş divanlarından biri olması mümkündür (S. L. Volin, *Leningrad kitaplıklarındaki yazmalar hakkında*, Türkçe tercümesi için bk. Rasime Uygun, *Türk dili araştırmaları yıllığı-Belleten*, 1955).

Belin, *Notice Bibliographique et littéraire sur Mir Ali Chir-Névai* başlıklı incelemesinde *Journal Asiatique* 5. seri, c. XVII, şubat-mart 1861, s. 145-256 ve Blochet, *Catalogue des manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale*'de (c.1, s. 308-311, Supple-

sonra yazdığı şiirleri de iki divan halinde toplamasını Sultan Hüseyin Baykara'nın emretmesi üzerine, şiirlerini tekrar gözden geçirerek Baykara'ya sunmuş ve bunlara *Cevāhirü'l-me'ānī* adını vermiştir². Nihayet bütün şiirlerini hayatının dört çağına göre ayırarak dört divanda toplamış ve bunlara şu adları vermiştir:

Ġarā'ibü's-şigar (8-20 yaşları arasında yazdığı şiirleri),
Nevādirü's-şebāb (20-35 yaşları arasında yazdığı şiirler),
Bedāyi'u'l-vasa'at (35-45 yaşları arasında yazdığı şiirler),
Fevā'idü'l-kiber (45-60 yaşları arasında yazdığı şiirler),

Dībāce yahut *Huṭbe-i devāvin* (Nevā'î *Bedāyi'u'l-bidāye* için bir fihrist, *Nevādirü'n-nihāye* için de bir *dībāce* yazdığını ikinci önsözünde söylüyor. *Huṭbe-i devāvin* adını taşıyan bu *dībāce* şairin birinci divanı için yazdığı önsözdür).

Dībāce (Nevā'î'nin, şiirlerini son defa gözden geçirip dört divan halinde topladığı zaman H. 904 = M. 1498-99 da 60 yaşında iken yazdığı ikinci önsöz).³

Kasideleri : Nevā'î'nin dört divanı dışında kalan başlıca kasideleri: *Tuḥfetü'l-efkār*, *Nesīmü'l-ḥuld*, *Rūḥu'l-kuds*, *'Aynü'l-hayāt*, *Minhācü'n-necāt* ve *Kuvvetü'l-ḳulüb* adlı kasideleriyle, *Fuṣūl-i erba'a* adını taşıyan dört kasidesidir.

Farsça dīvānı (başına eklediği bir önsöz ile birlikte),

Türlü tarihlerde yazdığı şiirlerden toplanan Türkçe dört divanı ile Farsça divanından başka, yazdığı eserler tarih sırasıyla şöyle sıralanabilir :

Ġihil ḥadīs (H. 886 = M. 1481-82),

Vakfiyye (H. 886 = M. 1481-82),

Hayretü'l-ebār (H. 888 = M. 1483, ilk mesnevisi),

Ferḥād ü Şirîn (H. 889 = M. 1484, ikinci mesnevisi),

Mecnūn u Leylî (yazıldığı tarih bilinmemekle beraber H. 889 = M. 1484 de yazdığı sanılmaktadır, üçüncü mesnevisi),

ment, No. 316-317), Nevā'î'nin *Bedāyi'u'l-bidāye* ve *Nevādirü'n-nihāye* adlı iki divanını hayatının sonlarına doğru Baykara'nın emriyle topladığını yazarlarsa da, bunlar çok daha önce meydana getirilmiştir.

² Nevā'î, ikinci *Dībāce*'sinde bunu açıkca belirtmektedir.

Blochot'nin, *Catalogue des manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale*'de, *Cevāhirü'l-me'ānī* adını taşıyan yazma hakkında verdiği bilgi düzeltilmeğe muhtaçtır (c. II, s. 247-248, Supplement, No. 1367).

³ Uzun zamandanberi aradığım bu önsözü nihayet bulabildim.

Seb'a-i seyyāre (H. 889=M. 1484 ile H. 890=M. 1485 arası, dördüncü mesnevisi),

Sedd-i İskenderî (H. 889=M. 1484 ile H. 890=M. 1485 arası, beşinci mesnevisi),

Nazmü'l-cevāhir (H. 890=M. 1485),

Tārîh-i enbiyā ve hukemā (H. 890=M. 1485 den sonra),

Tārîh-i mülük-i 'Acem (H. 890=M. 1485 den sonra),

Hālât-ı Seyyid Hasan Erdeşir (H. 896=M. 1490-91),

Mecālisü'n-nefā'is (H. 897=M. 1491-92),

Münşe'ât (H. 897=M. 1491-92 den sonra),

Risāle-i mu'ammā (Farsça yazılan bu eserin de hangi tarihte yazıldığı belli değildir; Cāmī'ye sunulduğu için H. 898=M. 1492 den önce yazılmış olmalıdır),

Hamsetü'l-mütehayyirîn (H. 898=M. 1492 den sonra),

✓ *Mizānü'l-evzān* (H. 898=M. 1492 den sonra),

Hālât-ı Pehlevan Muhammed (H. 900=M. 1494-95 den sonra),

Nesā'imü'l-mahabbe (H. 901=M. 1495-96),

Lisānü't-tayr (H. 904=M. 1498-99),

Muhākemetü'l-luğateyn (H. 905=M. 1499),

Sirācü'l-müslimîn (H. 905=M. 1499-1500),

Mahbūbu'l-kulüb (H. 906=M. 1500-1501),

Münacāt (*Külliyat* nüshalarının başında bulunan bu mensur eserin hangi tarihte kaleme alındığı belli değildir),

Münşe'ât (Farsça, hangi tarihte toplandığı belli değildir),

Nevā'î adına kayıtlı başka eserler:

Seba'tü ebhur (Arapça sözlük) : bu eserin adı kaynaklarda geçmez ve Batı bilim âlemi bu eseri tanımaz. Eserin Ayasofya Ktp.ndaki nüshasını ilk defa görmüş, sonradan gördüğüm beş nüshasıyla birlikte eseri bilim âlemine tanıtmıştım. ⁴

⁴ Bk. Agâh Sırrı Levend, "Nevā'î'nin Arapça sözlüğü", *Türk dili araştırmaları yillığı-Belleten*, 1956, s. 239-245. Eser şüphesiz yıllardanberi kitaphkta duruyor ve adı kitaphk kataloğunda da kayıtlı bulunuyordu. Ama o güne kadar kimsenin dikkatini çekmemişti. Bilim âlemince de tanınmıyordu. İşin bilinmiyen tarafı budur. *Seb'atü ebhur*'un bir nüshası daha Âtîf Ef. kitaphğında (No. 2718), başka bir nüshası da Bayezid kitaphğında (Veliyye'd-din Ef. No. 3106) bulunmaktadır. Bunlardan birinci nüshayı Atîf Ef. kitaphğı Müdürü Fuad Pınardağı, ikinci nüshayı da Ragıp Paşa kitaphğı tasnif memuru Ahmed Türek bana bildirmek lütfunda bulunmuşlardır.

Mu‘ammeyât-ı Esmâ-i Hüsnâ (Farsça) : Türkçe “hal”leriyle birlikte *Risâle-i hall-i mu‘ammeyât-ı Esmâ-i Hüsnâ* adını taşıyan bu eser ‘Alî Şîr Nevâ’î adına, Atıf Ef. Ktp.nda 2039 numarada kayıtlı bulunmaktadır⁵.

Naẓm-ı ‘akâ’id : Manzum din bilgisi kitabıdır. Bu eser basılmıştır. Müellifi de Nevâ’î olarak gösterilmektedir.⁶

Bunlardan başka, bazı kaynaklarda Nevâ’î’nin eserlerinden bahsedilirken, şu eser adlarının kaydedildiği de görülür :

Maḥzenü’l-esrâr (Belin, kendi koleksiyonunda Nevâ’î’nin *Maḥzenü’l-esrâr* adlı tasavvufa ait bir eserinin bulunduğunu kaydederse de bilgi vermez ve başka bir açıklamada da bulunmaz. Nevâ’î’nin, Nizâmî’nin eserine cevap olarak kaleme aldığı *Hayretü’l-ibrâr* adlı ilk mesnevisi’nin bazı nüshalarda bu adla kaydedildiğini, bundan başka Nevâ’î’nin eserleri arasında Mîr Ḥaydar’ın *Maḥzenü’l-esrâr* adlı mesnevisi’nin bazı nüshalarda karışmış olduğunu burada hatırlamak yerinde olur).

Kıṣṣa-i Şeyḥ San‘ân (bazı kaynaklarda ayrı bir eser olarak gösterilen 512 beyitlik bu mesnevi *Lisânü’t-tayr*’da yer alan hikâyelerden biridir⁷).

Zübdetü’t-tevâriḥ (bu eser ele geçmemiştir. Bazı kaynaklarda “Zübdetü’t-tevâriḥ’in, müellifin *Târîḥ-i enbiyâ ve hükemâ* ile *Târîḥ-i mülük-ı ‘Acm* adlı eserlerinin birleştirilerek verilmiş başka bir adı olduğu kaydedilmektedir).

Volin, “Leningrad kitaplıklarında Nevâ’î yazmaları hakkında” başlıklı yazısında⁸, Ḥvândmîr’in *Mekârimü’l-aḥlâk*’ında, Nevâ’î’nin ayrıca iki tarihinden bahsedilmekte olduğunu bildiriyor.

Bursalı Tâhir, *Siyâsete müte‘allik âşâr-ı İslâmiyye* (İstanbul 1330) adlı küçük eserinde ‘Alî Şîr Nevâ’î’nin *Siyerü’l-mülük* adında Farsça

⁵ Bk. Agâh Sırrı Levend, “Nevâ’î’ye atfedilen bir eser, *Mu‘ammeyât-ı Esmâ-i Hüsnâ*”, Yılığın bu nüshasındaki son yazı.

⁶ Son defa gördüğüm bu eserden başka bir yazımda bahsedeceğim.

⁷ Londra Royal Asiatic Society kitaplığında bulunan Nevâ’î’nin *Külliyatı*’nda *Lisânü’t-tayr* yerine yalnız Şeyḥ San‘ân hikâyesi vardır (v. 361 b- 365 b). bk. C. S. Mundy, “Notes on Three Turkish Manuscripts”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, 1948, c. XII, bölüm 3 ve 4, s. 536-537.

⁸ Tercümesi için bk. Rasime Uygun, *Türk dili araştırmaları yillığı - Belleten* 1955.

bir eserinden bahseder. Bu eser hakkında başka bilgimiz yoktur.

Bloch, *Catalogue des manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale*'de⁹ Baykara'ya sunulmuş olan bir *Yūsuf u Züleyhā* mesnevisini Nevā'i-ye atfetmekte ve delil olarak da şu beyti göstermektedir :

Cāmi '-i K̄ur'ān idi k̄ān-ı yakīn
İrdi 'Alī şīr-i H̄aḡ u şāh-ı dīn

ikinci mısradaki "'Alī" ve "şīr" kelimelerinin yanyana bulunması Bloch'e'yi yanıltmıştır. Buradaki "'Alī", "H̄azret-i 'Alī", "şīr-i H̄aḡ" ve "şāh-ı dīn" tamlamaları da 'Alī'nin sıfatlarıdır.

Nevā'i'nin eserleri hakkındaki bilgimiz bundan ibarettir.

---

⁹ (c. II, s. 246, Supplement No. 1365).

ای زین شهر که همیشه در آسایش
 ماه نو یک کجای آن که در آن
 ماهه اسم از نام شهرت و در خونی ماه ایچراوات
 فوینچه ماه ایچراوات ال اولی الوارث ال کرم
 عمده شب و نصفه الوارث ال کرم
 الرشید
 سوی فطنت چون کسب می آید
 آواز خود ز تو دارد و گفت که کی
 سر ز نظر می در جو کسب می حفظ کند
 سجا اولی در بیرون در بیرون کند
 عهد آفرین ال ایله رشید اولی کند که در بیرون
 ان رت کند بر دنیا و جو در دنیا و اولی
 الوارث ال کرم ال کرم ال کرم ال کرم

ای زین شهر که همیشه در آسایش
 ماه نو یک کجای آن که در آن
 ماهه اسم از نام شهرت و در خونی ماه ایچراوات
 فوینچه ماه ایچراوات ال اولی الوارث ال کرم
 عمده شب و نصفه الوارث ال کرم
 الرشید
 سوی فطنت چون کسب می آید
 آواز خود ز تو دارد و گفت که کی
 سر ز نظر می در جو کسب می حفظ کند
 سجا اولی در بیرون در بیرون کند
 عهد آفرین ال ایله رشید اولی کند که در بیرون
 ان رت کند بر دنیا و جو در دنیا و اولی
 الوارث ال کرم ال کرم ال کرم ال کرم
 سهای تم
 هر چه است اسمها با تمام
 سه جزیر نظیر ای زمان
 محضو ای کار کردم کسب است این کسب
 رشید

سئل عن نادر
 فيقول
 اولئك الذين هم في حوزة
 اولئك الذين هم في حوزة اولاد
 الحق
 فيقولون انهم في حوزة
 از غنا و سوي دالها سوسه
 ماده اسم و لاد و كبر في طرفه الفدر و در الين
 اولئك الذين هم في حوزة اولاد
 طرفه ل در بر صفا و در طرفه ع در بر
 فيقولون انهم في حوزة اولاد

13 b

الكويين
 فيقولون انهم في حوزة
 اولئك الذين هم في حوزة اولاد
 اولئك الذين هم في حوزة اولاد
 القوي
 وانهم از صفق كويون
 صفق اولاد اولاد
 ماده اسموي در بر صفا بين خالق اولاد
 خالقوي اولاد طرف صفق في اولاد
 القوي قالد
 المستين

14 a

دل تو صورت با روح کون
 در طریقت که از خان افشار
 جود بکار که دل ز بهر روی بار
 ماده اسم بلا در قلب الب اولور را در جبهه
 روی پارک می در جمع اولور الباری اولور
 المصو
 عالمی بجه چشم در سر بنی عیان
 صبح یا بجه صورتت رو عیان
 عالم نسر الم در صورتت جبهه در المصو

5 a

کجایه
 در طریقت که از خان افشار
 جود بکار که دل ز بهر روی بار
 ماده اسم بلا در قلب الب اولور را در جبهه
 روی پارک می در جمع اولور الباری اولور
 المصو
 عالمی بجه چشم در سر بنی عیان
 صبح یا بجه صورتت رو عیان
 عالم نسر الم در صورتت جبهه در المصو

4 b

<p>هر روز سینه را با دست چپ و راست دراز او را سینه را دراز کرده و سینه را دراز کرده و سینه را دراز کرده و دراز کرده و سینه را دراز کرده و دراز کرده و سینه را دراز کرده و</p>	<p>الزمن</p>
<p>جان درین ره تا برد بویچه زو آردم تا فرق شد تو بچه اید</p>	<p>الزمن</p>
<p>ماده اسم از در تا در صورت از من تا ایچه من سینه در سینه و او کفوا ایچه دن یا کبیر ال فالدر من در بچه موجود او کفوا الزمن اولدر</p>	<p>الزمن</p>

3 b

<p>هر روز سینه را با دست چپ و راست دراز او را سینه را دراز کرده و سینه را دراز کرده و سینه را دراز کرده و دراز کرده و سینه را دراز کرده و دراز کرده و سینه را دراز کرده و</p>	<p>الزمن</p>
<p>ذره بخود کچه آکر شود آرزو مام دور دور آفر خود</p>	<p>الزمن</p>
<p>ماده اسم از در تا در صورت از من هر دو ایام اولان ل دور در مع او بخود در بکلدر خفه عینت ص او از زینب ذره بخود ایله ر قیبتند اولدر بیر قالد که زور آفری اولدر در اولدر بیر قالد که زور آفری اولدر</p>	<p>الزمن</p>

4 a

ماده اسم خالق در مجاول اول القی قاله
 ب افزند اول بی کله ص بهمه مراد اول
 دو در القدر اول بصبح نائیده مهرن
 س فراد اول ب القدر کسی حاصل اول
 السلام
 ماز از رخ نقاب نازفته به او هر سلا دلج سر جفته

3 a

ماده اسم خالق در مجاول اول القی قاله
 ب افزند اول بی کله ص بهمه مراد اول
 دو در القدر اول بصبح نائیده مهرن
 س فراد اول ب القدر کسی حاصل اول
 السلام
 ماز از رخ نقاب نازفته به او هر سلا دلج سر جفته

2 b

	
بسم الله الرحمن الرحيم	
الحمد لله رب العالمين والصدقة والسلام على سيد الانبياء والمرسلين وعلى آله وصحبه جميعين	
سماهی هریشند	
دل یکبر و نظر افی را را	
واوا این شوق و دل دلدار را	
ماده اسم ایل در و شوق در هر هر کو کوی در هر هر	
صفتی است مستجمع صفت صفات	

1 b

بسم الله الرحمن الرحيم	
الحمد لله رب العالمين والصدقة والسلام على سيد الانبياء والمرسلين وعلى آله وصحبه جميعين	
سماهی هریشند	
دل یکبر و نظر افی را را	
واوا این شوق و دل دلدار را	
ماده اسم ایل در و شوق در هر هر کو کوی در هر هر	
صفتی است مستجمع صفت صفات	

2 a

RİSALE-İ HALL-İ MUAMMEYAT-I ESMA-I
HÜSNA Lİ ALİŞİR NEVAİ